

Muntatge museogràfic de la Vitrina d'Arqueologia de l'IEV sobre la flora ibèrica.

FLORA IBERA

Representació dels motius vegetals a la ceràmica decorada ibèrica

Representacions de palmera i magrana en la ceràmica ibèrica.

Copiar la naturalesa ha estat des de sempre un dels recursos més emprats per l'artista o l'artesà per embellir les seves creacions. Els vegetals es copien i es reinterpreten i, a vegades, adquireixen un valor simbòlic i religiós i passen a formar part de l'imaginari i la identitat cultural d'una societat.

M. Ester Fabra i Xavier Salat

Els ibers ens han ofert una variada cultura material d'imatges en què les representacions vegetals són l'element central. Aquesta iconografia es nodreix de mites, llegendes o històries difícils d'interpretar si ho intentem de forma aïllada, però que, integrats dins del context arqueològic on foren trobats, ens aporten informacions sobre l'ús simbòlic i ideològic d'aquests motius.

L'arqueologia i l'art han estudiat aquests motius molts cops de forma superficial i genèrica, sense aprofundir ni comparar amb l'original real o botànic; mai s'havien interrelacionat tots aquests vessants fins que la Universitat de València va iniciar el projecte d'investigació "De lo real a lo imaginario. Aproximación a la flora ibérica durante la Edad del Hierro": <http://www.florayfaunaiberica.org/>.

Els ceramistes ibèrics utilitzen els motius fitomòrfics moltíssimes vegades com a

elements decoratius de les seves peces, però rarament es limiten a copiar el que veuen. Un alt grau de subjectivitat i abstracció presideix aquestes representa-

cions. El treball imaginatiu i la barreja d'elements suposa actualment una dificultat afegida per identificar l'espècie botànica real de la qual procedeix un determinat motiu.

L'artesà reflecteix un món vegetal inspirat en la realitat; és per això que a vegades se'n pot identificar l'original fàcilment (magranes, palmeres, cascals i algunes gramínies), però molts cops aquesta identificació es fa molt difícil perquè les fulles, les flors o els conjunts que ens presenten no existeixen realment dins de la natura.

Les fulles, junt amb les flors, són els elements més abundants. Es poden representar completes o eliminant algunes de les seves parts (llimbs, peciol i nervis). També se solen representar traços que acompanyen les fulles a la manera de circells.

La forma de les fulles és fàcil d'identificar, però costa més saber a quina família pertanyen ja que existeixen similituds formals entre fulles de diferents plantes i els ibers no sempre proporcionen els detalls o els codis necessaris per reconèixer-les (podem trobar moltes llicències interpretatives en el dibuix final).

Decoracions vegetals de les ceràmiques de Fontscaldes:

1. Garlanda de fulles cordiformes simples
2. Garlanda amb fulles i brots
3. Garlanda amb fulles, circells i espines
4. Garlanda amb fulles circells i fruits
5. Garlanda amb fulles, circells i fruits amb espines
6. Garlanda de poncelles i inflorescències
7. Lianes
8. Garlanda de fulles ratllades i circells dobles
9. Flor oberta amb lianes i poncella.

Translació dels elements d'una fulla a la iconografia decorativa ibèrica.

La fulla cordiforme

La fulla cordiforme té el llimbs en forma de cor. Dins del repertori iconogràfic dels ibers és la més abundant. Generalment va acompanyada dels anomenats circells: dos traços que sorgeixen de l'aixella de la fulla i que poden ser curts o llargs, tancats o oberts. Quan són llargs i oberts solen rodejar el llimbs i acaben en volutes enrotllades cap a l'exterior. En el món de la botànica es consideren uns circells ben estranys ja que haurien de sortir de la branca. També es podrien considerar estípules, però aleshores haurien de ser molt petites.

La inflorescència fa referència a la distribució de les flors en els extrems de la branca. Una de les més utilitzades fa referència a les bràctees o fulles modificades, generalment més petites que les fulles normals que acompanyen les flors. La tendència més habitual és trobar aquest tipus de disposició decorativa en les grans fulles cordiformes, però també existeix un segon subgrup on trobem les mateixes fulles, més petites, sense circells ni inflorescències, però amb la particularitat que apareixen com a part d'un conjunt de branques ondulants i formant una garlanda, com podem comprovar en peces ceràmiques procedents de Fontscaldes.

Arítjol (*Smilax aspera*)

Sinònims: arinjol, aritja, arinyol, arinjolera, heura espinosa, heura del diable, matavelles. En euskera: latx, endalarr, endollar, arkasats; en castellà: zarzaparrilla, zarza morisca, uva de perro, i en gallec: salsaparrilha.

Sembla clar que les representacions de fulles a les ceràmiques ibèriques dels tallers de Fontscaldes i el Vilar correspondrien a les fulles d'arítjol (*Smilax aspera*), una planta enfiladissa de la família de les esmilacàcies. És una família de plantes monocotiledònies d'origen tropical i de regions temperades, sovint enfiladisses i espinoses.

L'arítjol presenta una tija voluble i espinosa, a l'entorn de la qual es situen les fulles de forma aleatòria. És una planta perenne de fulles polimòrfiques i lluentos tot l'any, però, generalment, amb formes properes a les cordiformes, amb una llargada que oscil·la entre els 4 cm i els 10 cm i que poden tenir espines al marge. A la base dels pecíols foliars hi apareixen un parell de circells volubles que l'ajuden a mantenir-se aferrada a les plantes per sobre de les quals creix.

Es tracta d'una planta dioica, és a dir, les flors masculines i femenines estan separades en plantes diferents. Aquestes flors apareixen d'agost a novembre en forma de raïms i són petites i de color crema. El fruit és una baia esfèrica de mig centímetre de diàmetre que, quan madura, és d'un vermell intens i és tòxica.

És una espècie de distribució mediterrània que ocupa les terres baixes i hàbitats de fins a 1.500 metres d'alçada. Es troba en alzinars, pinedes, matollars i herbasars.

Apareix descrita com a planta medicinal per Dioscòrides en el seu tractat *De matèria mèdica*, escrit al voltant de l'any 65 d.C. i traduït posteriorment a moltes

La planta de l'arítjol segons el metge i botànic grec Dioscòrides i a la natura.

Representació d'una herbàcia en una gran tenella apareguda al jaciment del Vilar.

Càlat amb decoració de flora ibera. © Comissió d'Arqueologia de l'IEV/ Museu de Valls.

llengües (cap a l'any 1500 va ser traduït al castellà per Andrés Laguna).

L'obra esmentada conté la descripció de la planta i un dibuix. Els dibuixos varen ser reelaborats en les diferents reedicions, com a la versió coneguda com a *Codex Neapolitanus*, datat cap al segle VI. Li atribueix propietats d'antiverí si les fulles es prenen immediatament després del verí. Durant diferents èpoques se li van atribuir propietats contra la sífilis. Algunes espècies del gènere *Smilax* contenen saponines que poden ser tòxiques si la ingesta és elevada. A partir d'espècies americanes s'elaborava una beguda per maceració i decocció de les arrels anomenada *sarsaparrella*.

El fet que aparegui tan sovint la representació de la fulla d'arítjol en la ceràmica ibera podria indicar que la planta s'emprava per combatre alguna dolència de l'organisme que actualment desconeixem. En tot cas, el perfil cordiforme de la fulla fa que sigui un element fàcil de dibuixar i que artísticament cridi l'atenció tant per la forma com per la lluentor.

Fruits, flors, poncelles, herbàcies i lianes

Els fruits poden adoptar formes variades; la major part són rodons, encara que també en trobem d'ovalats o lleugerament apuntats. Poden aparèixer acompanyats de flors i fulles, però la majoria d'aquestes composicions són inventades i

producte de la imaginació del ceramista. El dibuix és molt esquemàtic i els fruits solen aparèixer seriatos al llarg de les branques amb petits traços o punts al voltant. Les flors, conjuntament amb les fulles, són els motius més nombrosos de la iconografia ibèrica. Reconèixer una flor és relativament fàcil, especialment quan es dibuixen en la seva plenitud. Mai hi falten els pètals, però la resta d'elements (peduncle, estams, ovari, calze i sèpals) no sempre es diferencien.

Pràcticament sempre veiem la mateixa flor en tres fases de desenvolupament: poncella, flor oberta i fruit. Les flors poden aparèixer combinades amb fulles i fruits o formant garlandes, però aquestes composicions pràcticament mai existeixen dins del món de la botànica.

Quin tipus de flor és? Tradicionalment se l'ha identificat com la flor del lotus, encara que el lotus, a la península, és una espècie estranya i forana. Si fos així, els artesans ibers l'haurien replicat i transformat per influència de dissenys orientals. Una altra possibilitat és que puguin ser nenúfars blancs (*Nymphaea alba*), que encara existeixen a la península Ibèrica, tot i que actualment es troben només en zones humides poc contaminades.

Les poncelles apareixen amb un dels extrems acabat amb volutes, mentre l'altre té forma apuntada. Altres vegades els

dos extrems poden acabar amb volutes enrotllades cap a l'interior.

Les herbàcies es representen amb fulles lineals o oblongues que sorgeixen d'un punt comú i, a vegades, a cada costat d'un eix central. Generalment hi veiem quatre fulles i una branca central puntejada o amb una inflorescència. Apareixen com a motius secundaris que contribueixen a omplir espais buits o a separar les escenes o motius principals.

Les lianes són representacions vegetals formades per una línia ondulant simple de la qual sorgeixen altres de més curtes formant una mena de circells. Les podem trobar en disposició vertical o horitzontal. Omplen buits o separen motius, però quan les trobem en forma horitzontal serveixen per separar els frisos principals o són elles mateixes la decoració principal.

Els vegetals han estat presents en molts àmbits de la vida humana, des dels més quotidians i pragmàtics fins als més simbòlics, religiosos o lúdics. Formen part de l'imaginari i de la identitat cultural de cada societat. Arribar a comprendre els significats iconogràfics de les decoracions vegetals que trobem a la ceràmica ibèrica encara necessitarà més investigacions. Caldrà, en definitiva, un punt d'unió entre l'arqueologia i la botànica. ■

Plat hemisfèric amb decoració de flora ibera. © Comissió d'Arqueologia de l'IEV/ Museu de Valls.

